

Ernest Mandel: Några kommentarer till H.H. Ticktins ”Slöseriets ekonomi”*

[Ur Critique nr 3, hösten 1974, sid 23-26. Översättning från engelska, Göran Källqvist.]

Flera av skillnaderna mellan den analys av Sovjetunionen som ryms i mina tio teser, och vilken traditionellt försvaras av Fjärde internationalen, och den analys som Ticktins uppsats innehåller är av en i huvudsak semantisk karaktär. Några exempel kommer att visa detta.

Ticktin försöker avvisa tanken att byråkratin är ett härskande skikt i Sovjetunionen genom att säga att det inte är fallet, och inte har varit fallet på flera årtionden, att ”den som arbetar på kontor” automatiskt är en privilegierad person i Sovjetunionen.¹ Han har rätt. Men följer av detta att den härskande och privilegierade gruppen i Sovjetunionen bara utgörs av ”byråkratins elit”? Allt beror på hur man definierar ”byråkrati”. Jag kan hålla med Ticktin om att den definition som Trotskij ibland använder (”den som arbetar på kontor”) kan ge upphov till missuppfattningar av den sort på vilken Ticktin grundar sitt resonemang. Men jag vill med kraft förneka att bara ”kontorsarbetarnas” toppskikt (”eliten”) är materiellt privilegierade.

Enligt min uppfattning är den korrekta definitionen av byråkratin ett samhällsskikt som omfattar alla de som utövar förvaltande (ledande) funktioner inom någon av det sovjetiska samhällslivets sektorer: ekonomin, staten, armén, vetenskapen, konsten, etc. Alla dessa människor är materiellt privilegierade. Deras antal är mycket större än en liten ”elit”. Det uppgår antagligen till flera miljoner. Denna grupp kontrollerar och förvaltar den samhälleliga merproduktionen. Den har monopol över makten på varje nivå av samhället. Den utestänger den stora massan arbetare, bönderna och en stor del av intelligentsian från att direkt delta i beslutsfattandet, åtminstone på maktnivå. I marxistiska termer och i ordets vida (”makrosociala” och inte bara ”makroekonomiska”) mening återspeglar detta den arbetsdelning som finns mellan produktion och ackumulation. Ur marxistisk begreppsmässig synvinkel är det därför berättigat att använda *kategorin* byråkrati som en samhällsligt tillämplig kategori, mycket mer än ”teknokrati” (vad är Brezjnev ”tekniker” i?).

Oavsett de sektoriella intresseskillnader som otvivelaktigt existerar inom dess led (av vilka Ticktin betonar de i centrum och de som sköter fabrikerna) så finns det ett gemensamt samhällsligt intresse som förenar dem för att behålla monopolet över makten, eftersom det är grunden för viktiga privilegier (på konsumtionsområdet).

Ticktin börjar med att klarlägga att man varken kan förstå den sovjetiska ekonomins funktionssätt i planerings- eller i marknadstermer. Han fortsätter sedan med att säga att dess ”centrala dynamik” ”motsäger sig själv”. ”Med andra ord så finner vi inte en central dynamik, utan en som är sammansatt av åtskilliga lagar eller tendenser som står i konflikt med varandra och speglar de sociala grupperingarna i samhället.”² Möjligen. Men det är bara en omskrivning, inte en definition i marxistiska termer. Tar jag miste när jag säger att den ”centrala dynamik som motsäger sig själv” är exakt samma sak som den självmotsägande blandning och kombination mellan planens logik och logiken att samhällets härskare maximerar det privata tillägnandet av konsumtionsvaror, som jag utpekar som sovjetekonomins grundläggande motsättning? Ticktin påstår ju trots allt själv att ”den avlönade företagspersonalen... endast är intresserad av att öka sin personliga välfärd”.³

Ticktin kritiserar en av mina meningar som uppger att ”byråkratin har inga politiska, sociala eller ekonomiska medel till sitt förfogande för att få försvaret av sina egna specifika materiella intressen

* Finns på www.marxistarkiv.se – öa.

1 H Ticktin, *Slöseriets ekonomi*, s 13.

2 *Ibid*, s 2.

3 *Ibid*, s 9.

att sammanfalla med utvecklingen av produktionssättet, från vilket deras privilegier härstammar”.⁴ Han fortsätter med att säga, att i så måtto som byråkraterna innehar en viss nödvändig funktion inom produktionen, så innehar de ett speciellt produktionsförhållande. Om de skulle avlägsnas så skulle det antingen bli en total kollaps eller ett annat system.⁵ Men detta kringgår uppenbarligen sakfrågan: i vilka produktionsförhållanden finner sig den sovjetiska fabriksledaren infogad? Givetvis inte bara att ”kommendera arbetarna” (i förbigående sagt helt ofullständigt. En av förtjänsterna med Ticktins uppsats är att den klarlägger detta.) Han befinner sig också i ett speciellt förhållande till andra chefer: de på fabriker eller verkstäder som levererar råvaror och maskiner, och de i företag som tar över de färdiga produkter som tillverkas i den fabrik som han sköter.

Det är min åsikt att *detta* produktionsförhållande – formulerat på ett allmänt sätt: det speciella inbördes förhållandet mellan olika ekonomiska enheter – i grund och botten bara kan anta två former: marknad eller plan (justering ”*a posteriori*” [i efterhand] eller beslut ”*a priori*” [på förhand]). Jag kommer därför, helt i linje med allt som Ticktin skriver, fram till att det sätt på vilket byråkraterna agerar för att maximera sin konsumtion ställer till oreda för planen. Ticktin svarar att denna typ av produktionsförhållande inte alls är en byråkratiskt centraliserad planering. Om man ersätter byråkraternas ledning med demokratisk arbetarkontroll (”samhällelig kontroll”) så får man ”ett annat system”, nämligen ”verklig planering” istället för ”dålig administration”. Återigen är debatten uppenbart semantisk. På samma sätt skulle man kunna säga att det under monopolkapitalismen inte längre finns några ”verkliga marknadskrafter” utan bara ”monopolistisk konkurrens”, som är något ”helt annat”. Man skulle sedan kunna förändra arbetets i grunden dubbla form för objektiv socialisering till fyra, fem, sex former, etc. Men till slut kommer den förargliga frågan att uppstå, om inte skillnaden mellan ”konkurrenskapitalismen” och ”monopolkapitalismen”, i deras gemensamma förhållande till marknaden, är mycket mindre än skillnaden mellan låt oss säga monopolkapitalismen och den sovjetiska ekonomin, om inte skillnaden mellan en ”centralt och slösaktigt administrerad ekonomi” och ”verklig socialistisk planering”, i deras gemensamma förhållande till planeringen, är kvalitativt mindre än den mellan en ”centralt och slösaktigt administrerad ekonomi” och monopolkapitalismen. Eftersom svaret på dessa frågor är uppenbart så är vi tillbaka där vi började, det vill säga med att känna igen den sovjetiska ekonomin som en byråkratiskt deformerad, degenererad och slösaktig *sorts* planekonomi ... men icke desto mindre en sorts planekonomi och inte en icke existerande ”tredje sorts” socialiserat arbete, varken spontant eller medvetet ...

Vår främsta meningsskiljaktighet med Ticktin, som inte är semantisk utan betydande, handlar om ”Sovjets dominerande ekonomiska drag... i dag”, som han identifierar som ”slöseri”. Det är en lätt överdrift när det handlar om ett land som på ett mystiskt sätt (bara genom att slösa med resurser?) inom loppet av en generation förvandlades från ett underutvecklat land till världens andra industri-makt. Det vore mycket mer rätt att säga att ”Sovjets dominerande ekonomiska drag” är tillväxt plus slöseri, tillväxt trots (”ökande”) slöseri, verklig tillväxt trots ökande slöseri. Det är förvisso en ganska svidande sammanfattning av den ”motsägelsefulla centrala dynamiken”. Men det betecknar Sovjetunionen såsom något helt annat än ett stagnerande eller tillbakagående samhälle som i grunden är slösaktigt och ingenting annat (till exempel det romerska imperiet under dess förfall.)

Ticktins vägran att medge att det finns en motsättning mellan den centrala planeringens logik och byråkratins materiella egenintressen leder till paradoxala resultat. Han tvingas formulera retoriska frågor som inte får något svar. *Varför* går inte den ”centrala administrativa eliten” med på arbetarkontroll och samhällelig kontroll över planeringsmekanismen, om inte därför att den är rädd för att bli av med sina materiella privilegier? *Varför* finns det en konflikt mellan ”planerarna” och fabriksledarna, om inte därför att planeringens logik (det vill säga den grundläggande tendensen att värdera allt arbete som omedelbart samhälleligt som blev följden av att privategendomen och det privata arbetet upphävdes) går mot den ledningspraktik som bara är avpassad efter att maximera chefernas

4 *Ibid*, s 10.

5 *Ibid*, s 11.

konsumtionsbehov? *Varför* hamstrar (och slösar) cheferna på råvaror, utrustning etc, om inte för att maximera sina inkomster? *Varför* skulle inte införandet av ett vinstsystem för att beräkna chefernas löner leda till någon grundläggande förändring av detta, så länge planeringen lever kvar (det vill säga så länge inte ”marknadskrafterna” och de enskilda fabrikscheferna kan avgöra priser, löner och investeringar)? Om man svarar på dessa frågor så kommer man att förstå det sovjetiska samhällets grundläggande motsättningar på ett mycket bättre sätt än om man ensidigt betonar slöseriet, och enbart slöseriet.

Ticktin konstaterar helt riktigt att trenden att stärka marknaden utgör en trend mot att återupprätta kapitalismen. Han konstaterar också helt rätt att denna trend inte kan bryta igenom på ett kvalitativt sätt utan att först ha undanröjt arbetarnas motstånd (mot att återinföra en ”fri arbetsmarknad”, det vill säga bland annat chefernas rätt att avskeda arbetare. Även om detta inte skulle vara den enda sida hos det sovjetiska samhället som arbetarna skulle försvara. Vi har en känsla av att de också skulle gå mot att utländska eller inhemska ägare tar över fabriker.). Men denna prognos, som på ett snyggt sätt passar in i vår analys, leder till en slående lucka i Ticktins definition av det sovjetiska samhället.

När Trotskij sa att arbetarna i de kapitalistiska länderna borde försvara sina demokratiska friheter mot det fascistiska hotet, så formulerade han *inte* det som ett försvar av den borgerliga staten utan av ”fröna till proletär demokrati inom det borgerliga samhället”. Skulle Ticktin säga att det faktum att det saknas en arbetsmarknad och existerar anställningstrygghet för proletariatet i Sovjetunionen bara är ”frön till en socialiserad planering” i ett ”slösaktigt administrerat samhälle”? Diskussionen skulle först se ut att vara semantisk. Men snart skulle det absurda i en sådan ståndpunkt visa sig. Permanent anställningstrygghet och avsaknad av en arbetsmarknad är inte bara några sidofrågor eller mindre viktiga aspekter hos samhällssystemet. De är en del av Sovjetunionens *grundläggande* produktionsförhållanden. Tillsammans med andra förhållanden rättfärdigar de vår definition att detta samhälle fortfarande är ett samhälle i övergång mellan kapitalism och socialism (vilket är liktydigt med en arbetarstat), om än ett extremt byråkratiserat och slösaktigt sådant, där avskaffandet av byråkratins maktmonopol och misskötsel med hjälp av en politisk revolution, genom att det upprättas arbetardemokrati och arbetarstyre, skulle öppna vägen till socialismen utan att behöva gå igenom födslovåndorna av en ny social revolution, och utan att behöva avskaffa ett ”samhällssystem” till förmån för ett helt nytt.